

OHLEDNUTÍ ZA PRVNÍMI NOVINOVÝMI

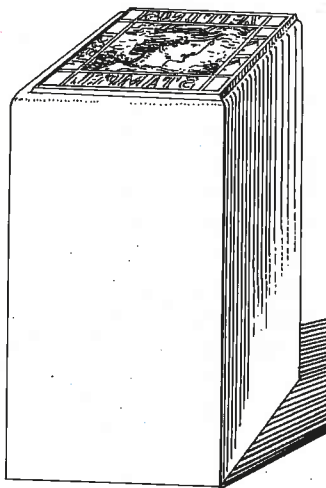
Bývalá Rakousko-Uherská monarchie byla první zemí na světě, kde byla zavedena zvláštní kategorie poštovních známek k úhradě poštovného za přepravu novin a časopisů. Tyto známky pak vešly do povědomí filatelistů jako rakouské Merkury. Byly obsáhle zpracovány v odborné filatelistické literatuře, ba dokonce i v beletrii o nich najdeme zmínky. Připomeňme si znovu některé okolnosti jejich vzniku a použití, neboť mnohým, zejména mladším sběratelům, není odborná literatura o nich namnoze dostupná.

V bývalém Rakousku-Uhersku, dávno před zavedením poštovních známek, byly noviny a časopisy přepravovány poštou za zvýhodněných podmínek. Při zavedení poštovních známek 1. VI. 1850 bylo uvažováno též o vydání zvláštních známek pro zásilky novin a časopisů za zvýhodněné poštovné. Protože stávající známky s vyznačenou hodnotou v celých krejcarech nebylo možno pro novinové zásilky použít, bylo rozhodnuto vydat novinové známky bez udání jejich výplatní hodnoty. Nominále se rozlišovalo jen barvou. Z předložených výtvarných návrhů byl vybrán a schválen návrh tehdy známého rytce Josefa Axmanna. Nejprve byly dne 1. 1. 1851 vydány známky v modré barvě pro výplatné za jeden výtisk novin v hodnotě 0,6 krejcaru. V listopadu téhož roku vyšly ještě další dvě hodnoty, a to v barvě žluté pro poštovné za 10 výtisků a v barvě růžové pro zásilky 50 exemplářů novin. Známky byly prodávány jen administracím novin v listech po 100 kusech. Každý list známek představoval hodnotu v celých zlatých. Arch modrých známek stál 60 krejcarů, což byl jeden zlatý, arch žlutých deset zlatých a růžových pak celých 50 zlatých. Tyto novinové známky vzhledem k jejich hodnotové anonymitě byly použitelné i v Lombardsku-Benátsku po příslušném přepočtu na tamní italskou měnu. Tak modré známky představovaly hodnotu 3 centesimi, žluté 30 centesimi a růžové pak 1,5 liry.

Celé archy žlutých a růžových známek pro jejich poměrně značnou hodnotu byly administracemi jen velmi málo kupovány, a proto také minimálně používány. Z toho důvodu patří žluté a růžové Merkury ke známám



velmi hledaným, zejména pak rumělkové (viz dále) patří k významným raritám. Z důvodu zanedbatelné spotřeby se rozhodla šetrná rakouská poštovní správa žluté a růžové Merkury spotřebovat v hodnotě 0,6 krejcaru, a to jen ve Vídni. Zachované exempláře těchto známek pocházejí vesměs z použití ve Vídni v té době. Protože



však docházelo k falšování žlutých Merkurů odbarvením modrých, rozhodla Poštovní správa o změně barvy na rumělkovou (vydána 21. 3. 1856). Avšak i tyto rumělkové známky byly nakonec spotřebovány jako modré, a to opět jen ve Vídni. Rumělkové Merkury patří k nejvzácnějším rakouským známkám, zejména v upotřebeném stavu.

Návrh na novinovou známku zhotovil rytec Jozef Axmann, narozený 7. 3. 1793 v Brně. Působil převážně ve Vídni a zemřel v Salcburku v roce 1873. Byl to neobyčejně vzdělaný, nadaný a pilný umělec. Velká sbírka jeho prací je ve vídeňském Albertinu. Moravské muzeum má zajímavou kolekci jeho rytin. Také Muzeum města Brna vlastní obsáhlou sbírku Axmannových rytin, mezi nimiž je vzácný otisk návrhu na novinovou známku z nehotové rytiny s tužkou připsanou poznámkou „Abdruck der Stahlstanze für den Zeit. – Stempel v. Josef Axmann f. d. k. Hof- u. Staatsdruckerei in Wien“. Je to unikátní zkušební otisk v černé barvě z nehotové rytiny v oceli. Laskavostí generálního ředitelství Pošt a telegrafů Rakouské spolkové republiky ve Vídni jsem získal fotokopii otisku z hotové původní Axmannovy rytiny k porovnání s citovaným zkušebním otiskem z Muzea města Brna. Ačkoli základní proporce kresby otisku z hotového původního štočku a otisku z nehotové rytiny jsou shodné, jeví se na zkušebním otisku zřejmé rozdíly ve výrazu tváře Merkura v partii kolem úst a nosu. Křídlo na klobouku není ještě doryto, pouze bílý obrys v pozadí naznačuje jeho zakončení. Rozdílnosti v kresbě hlavy Merkura a některá nedorytá písmena v textu nápisů potvrzují, že jde o zkušební otisk z rozpracované rytiny. Uvedená poznámka na zkušebním otisku mě přivedla k mylnému závěru, že jde o otisk z ocelové raznice, která měla sloužit při výrobě tiskové desky pro tisk z hloubky.

Celkový vzhled obou zmíněných otisků však neodpovídá charakteru rytiny pro tisk z hloubky (souvislé barevné plochy nejsou šrafovány!). Uvedené otisky nesporně pocházejí z těžé rytiny, provedené v oceli, ne však pro hlubotisk, ale pro knihtisk. Původní Axmannova rytina je

ZNÁMKAMI SVĚTA

dochována v depozitu zmíněné instituce ve Vídni, kde mi bylo umožněno si ji osobně prohlédnout a prostudovat spolu s dalšími tiskařskými materiály prvních novinových známek. Rytina je ocelový štoček zhruba asi 7 cm vysoký o stranách 24 mm. Vlastní rytina o rozměrech 21x21 mm je provedena způsobem Axmannovi vlastním. Axmann se totiž zabýval leptáním a daguerrotypií a kresbu si ještě před vlastním rytím na štočku předleptal. Velké bílé plochy, netisknouce, vykazují totiž stopy po leptání. Jsou tu také evidentně patrná přetažení bílých kontur orámování, což opět přesvědčivě dokazuje rytinu pro tisk z výšky, tedy pro knihtisk. Bylo by tedy záhodno opravit údaj v Müllerově Monografii, že původní rytina novinové známky byla zhotovena pro tisk z hloubky. Originál původní rytiny byl později vystaven na výstavě WIPA 1981 ve Vídni. Z této původní rytiny – štočku – byly pořízeny jen ojedinělé otisky a snad jediný zkusmý otisk z ještě nehotové rytiny je uložen u nás v Muzeu města Brna. Pro další výrobnětechnický postup zhotovil xylograf vídeňské Státní tiskárny Friedrich Exter podle Axmannovy rytiny přepis v dřevorytu při zachování původní koncepce i rozměrů. Exter tu svým způsobem zvýraznil ústřední motiv kresby, hlavu

Merkura, rozmístěním nápisů v úměrně menších literách a prázdné rohové čtverečky vyplnil rosetami. Originál Exterova dřevorytového štočku je rovněž dochován. Měl jsem též možnost si jej detailně prohlédnout. Je to perfektní xylografická práce, příslušným způsobem konzervovaná. Otisky z tohoto štočku jsou také dochovány. Na jeho podkladě pak byly pořízeny měděné matrice osazené do liteřiny, které sloužily ke stereotypování, případně ke galvanické reprodukci (elektrotypy) potřebného množství tiskových štočků k sestavě tiskové desky. Vyobrazení těchto pomocných tiskařských materiálů uvádím jen schematicky. Měl jsem možnost si prohlédnout dvě takové matrice, a to v I. a II. typu známkové kresby.

Novinové známky s motivem Merkura z roku 1851 byly používány výhradně k úhradě poštovného za přepravu novin a časopisů, ojediněle se vyskytují ve smíšených frankaturách se známkami výplatními i novinovými II. emise. Jsou to hledané a vysoce hodnocené výjimky. Nutno se ještě zmínit o celkových falzech těchto známek ke škodě sběratelů. Vyskytují se falza zcela primitivní, ale i velice nebezpečná, provedená knihtiskem, kamenotiskem, ba i hlubotiskem. Zajímavý přehled těchto pa-



dělků byl publikován v roce 1925 v pamětním spise k 75. výročí vydání rakouských poštovních známek v edici vídeňského časopisu „Die Postmarke“. K příležitosti výstavy WIPA 1933 byla oficiálně vydána propagační vigneta s použitím upraveného původního štočku ve formě aršíku o 16 známkách v různých barvách (obr. nahoře). Závěrem zamyšlení nad první novinovou známkou se zmíníme ještě o ideovém vzoru jejího výtvarného pojetí, jímž je barokní Merkurova kašna, umístěná kdysi na velkém náměstí

(obr. vlevo dole), dnes náměstí Svobody v Brně, v blízkosti dnes již zničeného Axmannova rodného domu ve Veselé ulici. Později bylo sousoší této kašny přeneseno do nádvoří Moravského muzea, kde tvoří harmonický motiv s pozadím věží chrámu na Petrově. Merkurova hlava tohoto sousoší připomíná motiv Axmannovy novinové známky (obr. vpravo dole). Známky, která již navždy zůstane první svého druhu.

